

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1993

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΚΩΝΣΤ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ Νόμος, ὁ θεσπιστικὸς τοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθη-
νῶν, καθορίζει ὡς καθήκον τοῦ Προέδρου, στὴν πανηγυρικὴ αὐτὴ Συ-
νεδρία, νὰ ἐκφωνήσῃ Λόγο γιὰ θέμα οἰκεῖο του.

Ἡ ἐπιλογή μου τοῦ θέματος «Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ σύγ-
χρονη μας κοινωνία» ὑπαγορεύθηκε ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀξία του
ἢ καὶ ἀπὸ τὴν οἰκειότητά μου πρὸς αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν
ἐπικαιρότητα. Συμβαίνει, δηλαδὴ, ἀπὸ ἐτῶν νὰ γίνεται, καὶ στὴ χώρα
μας καὶ ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη, λόγος πολὺς γιὰ τὴν ἐλευθερία, ὄχι ὁμως
ἄρτιος πάντοτε καὶ συχνὰ ὄχι γνήσιος.

* * *

Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου μου *Études sur la liberté*, ἐκδο-
μένου στὴ Γαλλία τὸ 1974, μῆνα Ἰούνιο, ἀναγράφεται: *Au peuple grec,
fils aîné de la liberté.* Ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα τότε ἀνελεύθερο καθεστῶς,
μὲ συνέπεια καὶ τὴν διεθνή ἀνυποληψία της. Ἄξιζε ἄρα νὰ ὑπομνησθεῖ
πρὸς τοὺς ξένους, ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς εἶναι πρωτότοκος τῆς ἐλευθερίας
— κάτι ἐπαληθευμένο καὶ μὲ τὴν καιρία συμβολή του γιὰ τὴν αἴσια ἐκ-
βαση τοῦ δεύτερου παγκόσμιου πολέμου.

Πραγματικά, ο έλληνας λαός και στους αρχαίους και στους νεώτερους χρόνους ήταν λάτρης της ελευθερίας. Μαρτυρεί και η ελληνική ποίηση, από τον Σιμωνίδη και τον Αισχύλο έως τον Κάλβο και τον Σολωμό, και άλλους ακόμη. Και προπάντων μαρτυρεί δραματικά η ίδια η ελληνική Ιστορία έως και τον αιώνα μας. Στις πρώτες δεκαετίες του δεν είχε παύσει να ακούεται βαρύηχο το παραδοσιακό από τον δέκατο ένατο αιώνα έθνεργετικό σύνθημα: 'Ελευθερία ή θάνατος. Μάλιστα, ο Σολωμός είχε μεταπλάσει το διαζευκτικό αυτό σύνθημα σε ήθικα μονοσήμαντο· καθώς έρμήνευε μεταρσιωτικά την απόφαση των 'Ελεύθερων Πολιορκημένων για την 'Εξοδο: «στην άσπονδη πλημμύρα των άρμάτων, δρόμο να σκίσουν τα σπαθιά κι' ελευτέροι να μείνουν, έκειθε με τους αδερφούς, έδωθε με το Χάρο».

Είναι διαποτισμένη λοιπόν η ελληνική παράδοση με νόημα λατρείας της ελευθερίας.

Παρά ταύτα, όμως, δεν είναι άχρηστος ο λόγος της φιλοσοφίας προς διευκρίνιση της έννοιας της ελευθερίας, ώστε η ουσία της να προβληθεί έναία με ακρίβεια και πληρότητα. Χρήσιμο άλλωστε είναι και να μελετηθεί ο τρόπος λειτουργίας της ελευθερίας υπό τις πρωτόφαντες περιστάσεις της σύγχρονης μας κοινωνίας.

* * *

Υπάρχει σημασιολογική σύγχυση γύρω από τη λέξη ελευθερία. Επιπολάζει μάλιστα η άπλοϊκή έννοια της ελευθερίας, σαν εχέρειας απλώς για δράση αθόρμητη, σύμφωνα με την επιθυμία ή και την αδιάσκεπτη απόφαση κάθε στιγμής, δίχως κανένα περιορισμό. Έξ' άλλου, παραγνωρίζεται η συννοασμένη προς τη λέξη ελευθερία πολυσημία, ή αντίστοιχη προς την πολλαπλότητα ύπαρξιακών πεδίων του ανθρώπου.

Προς διασκέδαση των συγκεχυμένων εννοήσεων της ελευθερίας, υπενθυμίζομε, ότι διαφέρει κάπως η έθνική από την πολιτική ελευθερία, και ότι άλλο είναι οι λεγόμενες ατομικές ελευθερίες, άλλο οι λεπτές κοινωνικές ελευθερίες και άλλο η προσωπική ελευθερία, ότι ακόμη διαφέρει

επίσης ἡ ἐλευθερία ὡς αἴτημα τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὴν ἐλευθερία ὡς πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς εἴτε ὡς θέμα τῆς ἀνθρωπολογίας. Καὶ τονίζομε, ὁμως, ὅτι οἱ διακριτέες αὐτὲς ἔννοιες ἐλευθερίας δὲν εἶναι δίχως συνάρτηση μεταξὺ τους.

* * *

Ἡ ριζικὴ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἔννοιά της ὡς ὑπαρξιακῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου, διαφοριστικῆς του ἀπὸ τὰ ζῶα. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει ἄνθρωπος δίχως τὴν ἐλευθερία στὴ φιλοσοφικὴ ἔννοιά της, χωρὶς δηλαδή τὴν ὑπερβατικὴ αὐτὴ μετατροπία τοῦ ἀρχέγονου βιοδυναμισμού, ἐνεργοῦ ἤδη στὰ φυτά, κατ' ἐξοχὴν σ' αὐτά, καὶ εἰδικώτερα τῆς βιοψυχορρησίας, τῆς ἐνεργοῦ στὰ ζῶα. Μὲ τὴν ἐλευθερία, στὴν φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἔννοια, ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται ὄχι μέσα μόνο, ἀλλὰ καὶ ἀντίκρου στὸν κόσμον, δηλαδή ἔχει κάπως καὶ αὐτενέργεια κατευθυντικὴ τῆς ζωῆς του καὶ μεταπλαστικὴ στοιχείων τοῦ κόσμου.

Ἐνῶ ἡ ἐνυπαρξία τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον ἔχει συνέπειες ἀδήριτες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του καὶ θέτει ἀνυπέρβατα ὄρια σ' αὐτήν, καθὼς ἐπιφέρει ἕτεροπροσδιορισμούς του ἀδιάκοπους καὶ ἀδιάφενκτες ἐξαρτήσεις του ἀπὸ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, ὁμως ἡ ἐλευθερία, ὡς συστατικὸ του χάρισμα, ἐπάγεται θαυμαστὰς δυνατότητες. Μὲ αὐτὴν κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερνικάει τοὺς ἕτεροπροσδιορισμούς του ἢ κάπως καὶ τὶς ἐξαρτήσεις του, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἀπλή του ὑποκειμενικότητα, ὥστε καὶ ν' ἀποκτᾷ γνῶση ἀληθινὴ καὶ νὰ καθορίζει ὁ ἴδιος ὀρθὰ τὴ συμπεριφορὰ του, εἴτε εἶναι διαπλαστικὴ τοῦ ἑαυτοῦ του εἴτε εἶναι μεταβλητικὴ εὐρύτερα τοῦ κόσμου.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἄρνηση πρὸς τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐκπληρωθεῖ ἄμεσα καὶ ἀπαρέγκλιτα. Ἡ ἀνυποταγὴ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐπιθυμία, καὶ ἄρα πρὸς τὴν ὑπαγόρευση τοῦ ἐνστίκτου, ἐνέχει διάσπαση τῆς ἀτεγκτῆς βιολογικῆς νομοτέλειας, ἄρα καὶ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὶς ἀλυσίδες τῆς αἰτιότητας, δηλαδή ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος ὡς προσδιοριστικὰ αἷτια τοῦ παρόντος. Δίχως τὴ χειρα-

φέτηση αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀνένδοτη ἐπιβολὴ τοῦ ἐνστικτοῦ, θὰ ὑπῆρχε ἀπλῶς ζῶο καὶ ὄχι ἄνθρωπος.

Δεύτερη εἶτε σύμπρωτη ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἐπόμενες στιγμὲς τῆς ζωῆς, καὶ ἄρα ἡ ἐξοδος ἀπὸ τὸ δεσμοτῆριο τῆς προκείμενης στιγμῆς τοῦ χρόνου.

Συντρέχει ἄλλωστε ἡ ἐπακολουθεῖ κάποια ἐπινόηση: τρόπου ἐργασίας ἢ ἐργαλείου ἢ καὶ συμβόλου ἢ μύθου.

Μὲ τὴν ἀφετηριακὴ αὐτὴ κατ' ἐλευθερίαν συμπεριφορὰ ἐγκαινιάζεται ὑπαρξιακὴ πρόβαση ἀπειροδύναμη, καθὼς ὁ ἤδη ἄνθρωπος ὑπερβαίνει τὴν ὑπαρξή του ὡς βιοψυχικὴ ἐξέλιξη ἀπλῶς καὶ ὡς βιωματικὴ ἀπλῶς ψυχικότητα, καὶ ἀνάγεται σὲ ἀπόλυτη σχέση πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ πρὸς τὸν κόσμον, θεμελιωτικὴ τῆς αὐτογνωσίας του καὶ τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ του, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅποιας του ἱκανότητος πρὸς γνώση τοῦ κόσμου ἐδρύτερα καὶ πρὸς πράξη ἀλλοιωτικὴ τοῦ γύρω του κόσμου. Λειτουργεῖ λοιπὸν διττὰ ἡ ἐλευθερία: ὡς πηγὴ αὐτοκαθορισμένης συμπεριφορᾶς καὶ ὡς πηγὴ δημιουργικότητος καὶ ἠθικότητος.

Ἐξ ἄλλου, ὁ αὐτοκαθορισμὸς συμπεριφορᾶς ὡς ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας εἶναι κάτι ἀναπόδραστο γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἀντίκρου δηλαδὴ στὴν ἐπικείμενη στιγμὴ τῆς ζωῆς καὶ στὶς προκείμενες περιστάσεις τῆς ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ καθορίσει ὁ ἴδιος τὴ συμπεριφορὰ του, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβεῖ κάτι ἄλλο. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία του ὡς πηγὴ αὐτοκαθορισμοῦ. Καὶ ἡ συνέπεια τῆς ἀναπόδραστης συνυπαρξίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἐλευθερία στὴν πρώτη αὐτὴ ἔννοιά τῆς εἶναι ὄχι μόνο ἡ ὄντολογικὴ μεγαλοσύνη του, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπαρξιακὸ δράμα του.

Ἡ ἐλευθερία δηλαδὴ συνεπιφέρει στὸν ἄνθρωπο ἐνδο-κοσμικὴ μοναξιά καὶ προπάντων βιοτικὴ ἀμηχανία, ἔκγονη τῆς ἀποκοπῆς του ἀπὸ τὴ βιοσυντηρητικὴ σοφία, τὴ θησαυρισμένη στὸ ἐνστικτο. Ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος σὰν ὄρφανὸς κάπως ἀπὸ τὴ Φύση, δίχως τὴ ζωτικὴ προστασία τῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ βαρὺ τίμημα τῆς ἐλευθερίας του ὡς ἀδήριτης ἀρχῆς αὐτοκαθορισμοῦ.

Και ἰδοὺ ἔρχεται ἡ ἐλευθερία μὲ τὴν ἄλλη τῆς λειτουργία, ὡς πηγὴ δημιουργικότητας καὶ ἠθικότητας εἴτε ἰκανότητας πρὸς γνώση ἀληθινῆ καὶ πρὸς ὀρθοπραξία, νὰ πληρώσει τὸ κενὸ στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀπάρνηση τῶν βιοσωστικῶν παρορμησέων τοῦ ἐνστίκτου, καὶ ἀκόμη νὰ συμπληρώσει τὸν ἐφοδιασμό του γιὰ τὶς ἄλλες, πέραν ἀπὸ τὴν ἀπλὴ βιοσυντηρησία, ὑπαρξιακὰς ἀνάγκες του.

Ὅμως, ἐνῶ ἡ ἐλευθερία ὡς ἀδήριτη ἀρχὴ αὐτοκαθορισμοῦ εἶναι σύμφυτη μὲ τὸν ἄνθρωπο, ἡ ἐλευθερία ὡς πηγὴ δημιουργικότητας καὶ ἠθικότητας εἶναι γλίσχρα μόνο, ἢ καὶ ἀπλῶς ἐνδεχόμενα, δοσμένη στὸν ἄνθρωπο. Καὶ ἡ κρίσιμη αὐτὴ δυσαναλογία καθιστᾷ ἔντονα προβληματικὴ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, σφραγισμένη ἀπὸ κρίσιμη ἀντινομία: Φτασμένος ἀνεπίστρεπτα ὁ ἄνθρωπος στὴν ἐλευθερία του, ὡς πηγὴ καὶ ὡς ἀπόρροια τῆς χειραφεσίας του ἀπὸ τὸ ἐνστικτο, μὲ σύνδρομη ἄρα στέρηση ἀπὸ τὴν ἀπρόσωπη βιοσοφία τοῦ ἐνστίκτου, δὲν εἶναι καὶ αὐτόματα προικισμένος μὲ τὴν ἐλευθερία, ὡς χορηγήτρια προσωπικῆς βιοσοφίας, συνθεμένης ἀπὸ ἐφευρετικὴν ἰκανότητα καὶ ἀξιολογικὴ διορατικότητα.

Καὶ ὅμως ἐπιζεῖ τὸ ἀνθρώπινο γένος, μάλιστα καὶ εἰσάγει στὸν κόσμον τὴν Ἱστορία καὶ δημιουργεῖ ὅ,τι ὀνομάζεται πολιτισμός. Καὶ τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο κατορθώνει τὸ «ζῆν» ἢ καὶ τὸ «εὖ ζῆν». Ὑπάρχει ἄρα διέξοδος στὸ ὑπαρξιακὸ ἀδιέξοδο τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σωστικὴ αὐτὴ διέξοδος προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐνυπαρξία τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινωνία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φυλογενετικὰ ἤδη, μὲ τὴ σωματικὴ διάπλασή του, προετοιμασμένος γιὰ νὰ γίνῃ μέτοχος ἐλευθερίας. Ἡ ὄντογενετικὴ ὅμως ἀναγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἐλευθερία ἐπιτελεῖται μόνο μὲ τὴ συμβολὴ τῆς κοινωνίας, ὅπως καὶ ἡ συντήρηση τῆς ζωῆς του. Χειραγωγεῖται πρὸς τὴν ἐλευθερία ὁ ἄνθρωπος, ἐννοημένη καὶ ὡς πηγὴ δημιουργικότητας καὶ ἠθικότητας, μὲ τὶς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τῶν γύρω του ἀνθρώπων καὶ ἀπὸ τὰ γύρω του διάφορα στοιχεῖα πολιτισμοῦ, διαμορφωτικὰ ἐξ ἄλλου καὶ συνεκτικὰ τῆς κοινωνίας ἐπί-

σης, ἀλλὰ καὶ ἀπότοκα τῆς ἐλευθερίας προηγουμένων ἀνθρώπων γενεῶν ἀναρίθμητων.

Ἡ κοινωνία ἐπιτελεῖ τὸ σωστικό, ἀλλὰ καὶ διαπλαστικό, τοῦ ἀνθρώπου ἔργο της, μὲ βασική της λειτουργία, τὴν κατανομή τῶν ἐργασιῶν, καὶ μὲ θεσπισμένους κανόνες συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Μὲ τὴν κατανομή τῶν ἐργασιῶν ἐξασφαλίζει καὶ τὴ σ χ ο λ ή, δηλαδή τὸν ἐλεύθερο χρόνο τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ὑποβολή του σὲ καλλιέργεια μὲ τὴν παιδεία πρὸς ἀνάπτυξη τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς νοημοσύνης του, καθὼς καὶ γιὰ τὴ δυνατότητα πρὸς τὸ «εὖ ζῆν», μὲ τὴν ἐπίτευξη αὐταξίων πληρώσεων τῆς ζωῆς, ὅπως ἡ βίωση τῶν ἀγαθῶν τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης π.χ., ἀνέφικτη ὅσο ἀναλίσκει ὁ ἀνθρώπος ἐξαντλητικὰ στὸν βιοσυντηρητικὸ μόχθο τὶς δυνάμεις του καὶ τὸν χρόνο του.

Ἐξ ἄλλου, ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μόνον κιβωτὸς θαλπωρῆς καὶ προμήθειας γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ εἶναι συχνὰ καὶ πηγὴ κακοδαιμονίας καὶ ἄντρο κακουργίας, καθὼς ἐκτρέφει πολέμους, δουλεῖες, ἐγκλήματα, διωγμούς, ἐκμεταλλεύσεις, ταπεινώσεις, ἐξαχρειώσεις τοῦ ἀνθρώπου. Προέχει ὁμως ἡ θετικὴ συμβολὴ τῆς κοινωνίας στὴ διάπλαση καὶ στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, πολυτιμότετη καὶ ἀναντικατάστατη. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἤδη ἐπισημάνει τὴν ἀναγκαῖα σχέση μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, μὲ τὴν περίφημη ρήση του: «ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δ' αὐτάρκειαν, οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεὸς» (Πολιτικά 1253a 27-29).

Ἡ κοινωνία λοιπὸν εἶναι ὄχι ἀπλῶς πλαστοουργὸς τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος, ἀλλὰ καὶ ὑπαρξιακὸς χῶρος καὶ χρόνος τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ τὸ κύριο πλάσμα τῶν ἀνθρώπων, ὡς ὑποκειμένων ἐλευθερίας, δηλαδή καὶ ἰκανότητος αὐτοκαθορισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δημιουργικότητος καὶ ἠθικότητος· καθὼς ἡ συστατικὴ τῆς κοινωνίας λειτουργικὴ συνύπαρξὴ ἀνθρώπων ἐνέχει καὶ συμπεριφορὰ τους σύμφωνα μὲ θεσμούς θεσπισμένους ἀπὸ τοὺς ἴδιους καὶ συμμετοχὴ τους σὲ ἀγαθὰ πολιτισμοῦ, δηλαδή ἐνσωματώσεις ἀξιῶν, συντελεσμένες ἀπὸ

τοὺς ἴδιους, ὅπως γλώσσα, τεχνική, θρησκεία, ἐπιστήμη, καλλιτεχνία. Καὶ συμβαίνει, ὥστε ἡ συμβολὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου στὴ διάπλαση τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι ἰσοβάθμια πρὸς τὴ συμβολὴ κάθε ἄλλου ἀνθρώπου. Ἡ ἀπόφαση π.χ. ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ ὀλίγων ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἔκπασση ἐνὸς πολέμου εἴτε ἡ σπουδαία ἐφεύρεση ἐνὸς ἀνθρώπου ἔχουν τεράστιες συνέπειες στὴν κοινωνία, καὶ ὄχι μόνο στὴ σύγχρονη τους. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ καὶ ξεχωρίζουν μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἀνθρώπων οἱ κοσμοϊστορικοὶ προφῆτες, οἱ μεγάλοι ἐφευρέτες, οἱ μεγαλοεργοὶ ποιητὲς εἴτε φιλόσοφοι ἢ καὶ οἱ ρηξικέλευθοι πολιτικοὶ ἡγέτες, ὁ καθένας τους μὲ κοινωνιοπλαστικὴ ἐνέργεια εὐρύτατη καὶ βαθύτατη, δυσεξιχνίαστη μάλιστα.

* * *

Καὶ εἶναι ὥρα ἤδη νὰ διευκρινισθεῖ: ἡ ἐλευθερία στὶς διάφορες ἀπόψεις της μὲ ποιὸ τρόπο ἐνυπάρχει στὴν κοινωνία; Στὴ συνάρτηση αὐτὴ ἐνδιαφέρει προπάντων ἡ ἐλευθερία ὡς πηγὴ αὐτοκαθορισμοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι κάπως ἐνέχει καὶ δύναμη ὀρθοπραξίας. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὁ περιλάλητος θεσμὸς δικαίου, ἡ π ρ ο σ ω π ι κ ῆ ἔ λ ε υ θ ε ρ ί α, δικαίωμα βασικὸ τοῦ ἀνθρώπου. Γύρω ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἔκταση τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ δικαιώματος περιστρέφονται ὅλες οἱ κοινωνικοπολιτικὲς ἀμφισβητήσεις καὶ διεκδικήσεις καὶ διενέξεις. Στὸν καθορισμὸ τοῦ περιεχομένου τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀπολήγουν ὅλες οἱ προτεινόμενες λύσεις τοῦ λεγόμενου κοινωνικοῦ προβλήματος, ἀλλὰ καὶ ὅλο τὸ πλέγμα τῶν κανόνων καὶ πράξεων δικαίου, εἴτε θεσπιστικῶν ἰδιοκτησίας εἴτε ἄσχετων μὲ αὐτήν.

Πρέπει ὅμως νὰ τονισθεῖ κάτι ἀγνοημένο, εἴτε λησμονημένο συχνά: δικαίωμα προσωπικῆς ἐλευθερίας δὲν ἔχουν τὰ μικρὰ παιδιά οὔτε ὅσοι τυχόν εἶναι ἀνίκανοι γιὰ ἔλλογη συμπεριφορὰ. Καὶ πρέπει νὰ τονισθεῖ ἐπίσης, ὅτι ἡ θέσπιση γενικὰ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ ἀπότοκός της αὐτοκαθορισμὸς δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας, καὶ χρειάζεται νὰ συμπληρωθοῦν μὲ ἄλλον θεσμό, συγκεκριμένα μὲ τὸν θεσπισμένο ἑτεροκαθορισμὸ, εἴτε αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὸν νο-

μοθέτη είτε από τή διοίκηση ἢ καί ἀπό σύμβαση, παραγωγική ἑτεροκαθορισμοῦ ἀπό σύμπτωση ἐκδηλώσεων αὐτοκαθορισμοῦ.

Ἡ κοινωνία λοιπόν ἐνέχει καί τόν θεσμό τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἄρα τοῦ δικαιώματος πρὸς αὐτοκαθορισμό, καί τόν θεσμό τοῦ ἑτεροκαθορισμοῦ, νομοθετικοῦ εἴτε διοικητικοῦ προπάντων. Δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξει κοινωνία δίχως καί τοὺς δύο αὐτοὺς θεσμούς. Καί μόνο, τὸ πρόβλημα εἶναι, πόσο πρέπει νά ἐκτείνεται ὁ θεσπισμένος ἑτεροκαθορισμὸς καί πόσο τὸ δικαίωμα πρὸς αὐτοκαθορισμό, ἢ προσωπική δηλαδή ἐλευθερία.

Ἡ προσωπική ἐλευθερία εἶναι ἢ κοινωνικά συγκροτημένη εὐχέρεια τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἱκανοῦ γιὰ ἔλλογη συμπεριφορά, νά καθορίζει ὁ ἴδιος κάθε στιγμή τῆ συμπεριφορά του γιὰ ὅποιο θέμα τῆς ζωῆς του ὡς ιδιότη. Θεωρῶ κοινωνικά συγκροτημένο τὸ βασικὸ αὐτὸ δικαίωμα, καθὼς ἢ σύστασή του ὡς δικαιώματος ὀρισμένου ἀνθρώπου συνεπάγεται ἀντίστοιχους περιορισμοὺς στὴ σύστασή του ὡς δικαιώματος κάθε ἄλλου ἀπὸ τοὺς γύρω ἀνθρώπους καί ἰσότιμα δικαιούχους του, δηλαδή καθὼς ἢ ἀσκησή του κάθε φορά συνεπάγεται γιὰ καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς ἀπαγόρευση τῆς συμπεριφορᾶς, τῆς ἀσυμβίβαστης πρὸς τὴν ἀσκηση αὐτή.

Καί ἰδού ἢ πρώτη ἀνάγκη γιὰ τὴ θέσπιση ἑτεροκαθορισμοῦ, διοικητικοῦ ἢ νομοθετικοῦ εἴτε συμβασιακοῦ: ὁ συντονισμὸς τῶν δικαιωμάτων προσωπικῆς ἐλευθερίας ὡς πρὸς τὴν ἀσκησή τους, μὲ τὴ διαχάραξη ὀρίων στὸ πεδίο της, ὅσο εἶναι αὐτὴ ἐφικτή. Εἰδικὸς θεσμὸς, καίρια βοηθητικὸς γιὰ τὴ διαχάραξη τέτοιων ὀρίων εἶναι τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας, θεσμὸς ἄρα βοηθητικὸς τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, καί ὄχι τυχὸν ἰσότιμὸς της, ὅπως ἐπιπόλαια ἐμφανίζεται ἀπὸ τὴν περίφημη «Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη», ἢ μάλιστα καί ὄχι ὑπέρτερός της, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν θεσμό τῆς δουλείας, ὅπου τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας τοῦ κυρίου ἐκμηδενίζει σχεδὸν τὸ δικαίωμα προσωπικῆς ἐλευθερίας τοῦ δούλου, ἂν καί ἀνθρώπου ἐπίσης.

Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας συμβάλλει ἄρα καί στὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας, καθὼς δημιουργεῖ ἐξασφαλισμένη εὐχέρεια γιὰ

τὴν ἄσκησιν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε ὑποκείμενῆς, χωρὶς προσκρούσεις τυχὸν πρὸς τὴν ἄσκησίν της ἀπὸ ἄλλο ὑποκείμενόν της, ἀλλὰ προπάντων ὑπηρετεῖ ἄμεσα κάθε ὑποκείμενο προσωπικῆς ἐλευθερίας, καθὼς πλουτίζει τὸ περιεχόμενόν της μὲ τὴν παροχὴν σ' αὐτὸ δυνατότητας γιὰ χρῆσιν ἀποκλειστικῆ ὀρισμένων οικονομικῶν ἀγαθῶν. Καὶ μόνο ὑπάρχουν ἐπίσης ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας, ὅσο γεννάει τὴν ἀπληστία γιὰ τὴν διόγκωσίν της, κάτι διαβρωτικὸ ἠθικὰ τοῦ ὑποκειμένου της, καὶ ὅσο προπάντων, ὅποτε εἶναι ἰσχυρότατη σὲ ὀρισμένα ὑποκείμενα προσωπικῆς ἐλευθερίας, συνεπάγεται ἀποψίλωσιν τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ δικαιώματος ἀπὸ δυνατότητες γιὰ χρῆσιν ἀγαθῶν οικονομικῶν καὶ ἄρα ἐπιφέρει συρρίκνωσιν τοῦ περιεχομένου του σὲ μέγα βαθμὸν. Εἶναι τὸ κοινωνικὸ φαινόμενο, τὸ ἀποκαλούμενον «ἐξαθλίωσιν», δηλαδὴ ἀπίσχνασιν τοῦ περιεχομένου τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας ὀρισμένων ἀνθρώπων ἀπὸ ἔλλειψιν σ' αὐτοὺς ἀρκετῆς ἰδιοκτησίας.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀνάγκη αὐτὴ γιὰ συντονισμὸ τῶν ἀσκήσεων τοῦ δικαιώματος προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὰ πολλὰ ἰσότιμα ὑποκείμενά του αὐξάνει ὅσο ἡ κοινωνία γίνεται πυκνότερη πληθυσμιακὰ εἴτε λειτουργικὰ, ὅσο λοιπὸν ὀξύνεται ἀντίστοιχα ἡ στενότης χώρου καὶ χρόνου καὶ ἡ σπάνις ἀγαθῶν. Καὶ ἀνάλογα ἐντείνεται ἡ ἀνάγκη τοῦ θεσπισμένου ἑτεροκαθορισμοῦ. Ἡ σηματοδοσία π.χ. γιὰ τὴν διέλευσιν τῶν αὐτοκινήτων εἶναι τόσο πιὸ ἀναγκαία, ὅσο τὸ πλῆθος τους εἶναι μεγαλύτερο.

Καὶ πέραν ὅμως ἀπὸ τὴν λειτουργία συντονισμοῦ τῶν ἀσκήσεων τοῦ δικαιώματος προσωπικῆς ἐλευθερίας, ὁ θεσπισμένος ἑτεροκαθορισμὸς, καὶ εἰδικώτερα ἡ νομοθεσία καὶ ἡ διοίκησιν, εἶναι κάτι ἀπαραίτητο σὲ ἀναπτυγμένη κοινωνία, ὅπου μὲ τὴν ἐφαρμογὴ μεγαλοδύναμης ἢ πολυπλοκῆς τεχνικῆς προκύπτουν κίνδυνοι, δυσδιάγνωστοι συχνὰ καὶ προπάντων δυσπολέμητοι ἀπὸ τοὺς ἰδιῶτες, ἢ ἐμφανίζονται λειτουργικὰ προβλήματα ζωτικὰ γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τοὺς ἰδιῶτες, ἀνεπίλυτα ὅμως ἀπὸ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἰδιωτῶν, ἀνίκανων καὶ νὰ συλλάβουν καὶ προπάντων νὰ ἐπιβάλουν τὶς πρόσφορες λύσεις.

Καὶ ἀκόμη αἰτία γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ θεσμοῦ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας εἶναι ὅτι παραμένει ἀνενεργὸς τουλάχιστον γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους στὴν παιδική τους ἡλικία, ὁπότε καὶ γιὰ τὴ συντήρησή τους μόνο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνατροφή τους, χρειάζεται ὁ ἑτεροκαθορισμὸς ἢ καὶ ἡ ἑτεροπραξία, πρὸς ἀναπλήρωση τῆς ἀνύπαρκτης ἀκόμη προσωπικῆς ἐλευθερίας.

Ἐξ ἄλλου, γιὰ τὴ σχέση ἑτεροκαθορισμοῦ καὶ αὐτοκαθορισμοῦ στὴν κοινωνία, δηλαδή τῆς νομοθεσίας εἴτε τῆς διοικήσεως πρὸς τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ, ὅτι δὲν ὑπέχει μόνο περιορισμοὺς ἢ προσωπικὴ ἐλευθερία, ἔκγονους τοῦ ἑτεροκαθορισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δέχεται ἀνυπολόγιστες καὶ ἀνεκτίμητες ἐπαυξήσεις τοῦ περιεχομένου της. Ὡς ἀποτέλεσμα π.χ. πολλαπλοῦ ἑτεροκαθορισμοῦ, νομοθετικοῦ, διοικητικοῦ, συμβασιακοῦ, ἔχει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος στὸ περιεχόμενο τῆς προσωπικῆς του ἐλευθερίας τὴ δυνατότητα νὰ διασχίσει μὲ τὸ ἀεροπλάνο σὲ ὀλίγες ὥρες τεράστιες ἀποστάσεις εἴτε νὰ ἐπικοινωνήσῃ τηλεγραφικὰ ἢ τηλεφωνικὰ σὲ χρόνον ἐλάχιστον μὲ ἀνθρώπους εὐρισκόμενους στοὺς ἀντίποδες.

Ἡ ἀξιοτικὴ τοῦ περιεχομένου τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας συνέπεια τοῦ θεσπισμένου ἑτεροκαθορισμοῦ ἀγνοεῖται συνήθως. Κινοῦν τὴν προσοχὴ καὶ τὴ φροντίδα οἱ ἀπότοκοί του περιορισμοὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας. Καὶ εἶχε καταβληθεῖ προσπάθεια, στοὺς Νεώτερους Χρόνους προπάντων, νὰ κατοχυρωθεῖ ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ὑπέρομετρος μειώσεις τοῦ περιεχομένου της. Ἐπιγραφὰς εἴτε γραπτοὶ κανόνες δικαίου, μὲ συνταγματικὸ συχνὰ κύρος, περιέχουν ἀπαρίθμηση περιοχῶν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, παραφυλακτέων ἀπὸ κάθε περιορισμὸ, ἀπότοκο θεσπισμένου ἑτεροκαθορισμοῦ, προπάντων διοικητικοῦ, μάλιστα μὲ προέλευση ἀπὸ τὴν ἀστυνομία, ὄργανο τῆς κυρωτικῆς λειτουργίας τοῦ δικαίου. Καὶ ὀνομάσθησαν «ἀ τ ο μ ι κ ἔ ς ἐ λ ε υ θ ε ρ ί ε ς» οἱ προστατευτέες αὐτὲς περιοχὲς τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ὡσεὶ ἄδυστα, μὴ δεκτικὰ εἰσβολῆς τοῦ θεσπισμένου ἑτεροκαθορισμοῦ. Συμπεριλήφθησαν μάλιστα ὑπὸ τὸν ἴδιον χαρακτηρισμὸ οἱ ὀνομαστέες,

μᾶλλον, πιστεύομε, «κοινωνικὲς ἐλευθερίες», ὅπως τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι, τοῦ συνεταιρίζεσθαι, τοῦ ἐκφράζεσθαι δημόσια. Καὶ ὑπῆρξαν οἱ λεγόμενες αὐτὲς «ἀτομικὲς ἐλευθερίες» παλλάδια τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Καὶ ἡ διακήρυξή τους καὶ ἡ τήρησή τους, ἔστω μὴ ἀκέραιη, ὑπηρέτησε θετικὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας ἐπὶ αἰῶνες ἕως σήμερα.

* * *

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται: ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, καὶ ἰδιαίτερα τῶν «κοινωνικῶν ἐλευθεριῶν» ἢ κάπως καὶ τῶν «ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν», ὄχι γενικὰ στὴν κοινωνία ὅποιας ἐποχῆς, ἀλλὰ στὴ σύγχρονή μας κοινωνία;

Γιὰ νὰ ἔχομε ὀρθὴ ἀπάντηση, πρέπει νὰ ὀρίσομε πρὶν τὰ σημαντικὰ ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἐρώτημα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς σύγχρονῆς μας κοινωνίας.

Ἡ σύγχρονή μας κοινωνία, λοιπόν, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀντινομίες ὀξύτερες καὶ ἀπὸ καταθλιπτικὰ προβλήματα μὲ σύνδρομους πρωτόφαντους κινδύνους ἑωσφορικῆς σχεδὸν μορφῆς.

Παραμένει ἡ σύγχρονή μας κοινωνία ὡσεὶ διαχωρισμένη σὲ πολλὰς κοινωνίες περιχαρακωμένες ἀπὸ τὰ σύνορα τῶν διάφορων κρατῶν, ἐνῶ εἶναι ἤδη σὲ κάποιον βαθμὸ οἰκουμενικῆ, ἀλλὰ καὶ πρέπει νὰ εἶναι σὲ ἰκανὸν βαθμὸ οἰκουμενικῆ. Πρέπει νὰ ἔχει οἰκουμενικότητα, καθὼς πολλὰ καίρια σύγχρονα προβλήματα δὲν ἐπιλύονται παρὰ σὲ οἰκουμενικὴ μόνον κλίμακα. Εἶναι ἤδη κάπως οἰκουμενικῆ, ἀφοῦ ἡ μεγαλοδύναμη τεχνικὴ ἐπικοινωνίας καὶ συγκοινωνίας ἔχει τὴν ἀνήκουστη ἄλλοτε συνέπεια: ὅ,τι σπουδαῖο συμβαίνει ὅπου τῆς Ὑδρογείου νὰ μαθαίνεται μετὰ ὀλίγες ὥρες ἕως τὴν ἄλλη ἄκρη τῆς καὶ νὰ προκαλεῖ ἀντίστοιχα συναισθήματα σχεδὸν παντοῦ, ἐνῶ καὶ ποικίλα ἐμπορεύματα κυκλοφοροῦν καθημερινὰ μεταξὺ καὶ τῶν πιὸ ἀπομακρυσμένων χωρῶν, καὶ ἀκόμη, ἀφοῦ ἡ εὐρύτατα διαδομένη διακήρυξις τῶν «ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων» συνεπάγεται ἀφάνταστες ἄλλοτε δυνατότητες καὶ διαθέσεις ἀλληλογνωριμίας καὶ ἀλ-

ληλεγγύης σὲ πανανθρώπινη κλίμακα, ἀλλὰ καὶ παρακινήσεις πρὸς μετα-
νάστευση ἀπὸ χώρα σὲ χώρα. Ταυτόχρονα ὁμως ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ
χωριστὰ κράτη, μὲ τὴν ἀντίστοιχη τὸ καθένα τους χωριστὴ προπάντων
κοινωνία, καὶ εἶναι προσηλωμένα στὴ μέριμνα γιὰ τὴ χωριστὴ αὐτὴ κοι-
νωνία τὸ καθένα, καὶ μόλις ἐπικουρικά ὀρισμένα μόνο ἀπὸ αὐτὰ νοιάζον-
ται καὶ συναποφασίζουν γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων τῶν ἄλλων κρατῶν
καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν οἰκουμενικῶν προβλημάτων.

Στὶς λεγόμενες «ἀναπτυγμένες» χώρες ὑπάρχει ἡ ἀποκαλούμενη
«κοινωνία τῆς ἀφθονίας», δηλαδή κοινωνία τῆς χλιδῆς, τροφῆς καὶ σπα-
τάλης, ἐνῶ ταυτόχρονα σὲ ἄλλες χώρες, λεγόμενες ὑπανάπτυκτες, ὑπάρ-
χει ἔλλειψη ἐπάρκειας ἀγαθῶν, μὲ συνέπεια τὴν ἔσχατη ἀνέχεια καὶ
ἀθλιότητα μεγάλου μέρους τῶν πληθυσμῶν τους, καταδικασμένων σὲ
ὑποσιτισμὸ καὶ φυτόζωϊα, συνέπειες τῆς ἐνδημικῆς ἔνδειας. Καὶ συμ-
βαίνει στὴν «κοινωνία τῆς ἀφθονίας» νὰ ἔχει ἀναστραφεῖ ἡ φυσικὴ σχέ-
ση καταναλώσεως καὶ παραγωγῆς, δηλαδή νὰ ἔχει ἡ κατανάληση ἐκφυ-
λισθεῖ σὲ ὑποτακτικὸ τῆς παραγωγῆς, καθὼς τεχνητὰ διογκώνεται μὲ
τὴν ἐπιπόνηση καὶ διάδοση ψεύτικων ἀναγκῶν, ὥστε νὰ προσπορίζει ὀλο-
ένα καὶ περισσότερα κέρδη στὶς μεγάλες μονάδες τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ
καὶ ἀπολήγει κάποτε νὰ ἐπιφέρει «κρίση» τῆς οἰκονομίας, δημιουργικὴ
δυστυχία καὶ σὲ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πλούσιων χωρῶν, ὅπου ἡ
«κοινωνία τῆς ἀφθονίας».

Τὸ ἠθικὰ νοσηρὸ κλίμα τῆς κοινωνίας τῆς ὑπεραφθονίας ἐκδηλώ-
νεται μὲ ἀναφορὰ καὶ πρὸς τὴν ἔνδεια τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑδρογείου
καὶ πρὸς τὶς μελλοντικὲς γενεὲς ὄλων τῶν χωρῶν, μὲ τὴν ἐγκληματικὴ
σπατάλη τῶν πόρων ὅσους διαθέτει ἀκόμη ἡ Φύση γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γέ-
νος. Ὁ καὶ οἰκονομικὰ πλανερὸς χαρακτήρας τῆς οἰκονομίας τῆς ἀφθο-
νίας γίνεται πρόδηλος ἀπὸ τὶς συνέπειές της γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον,
τὶς βλαπτικὲς τελικὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀγνοημένες συχνὰ ὡσὰν ἡ ἀνά-
πτυξη τῆς οἰκονομίας νὰ ἦταν αὐτοσκοπὸς καὶ ὄχι μέσον ἀπλῶς στὴν
ὑπερησία τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ προπάντων ἀπὸ τὴ μακροδιάστατη συνέ-
πεια τῆς νομιζόμενης ἐπιτυχίας τῆς ἀφθονίας, τὴ μεταφορὰ δηλαδή τῆς

«σπάνιος» στα θεωρούμενα άλλοτε «ελεύθερα», δηλαδή άφθονα, αγαθά, όπως τὸ πόσιμο νερὸ καὶ ὁ ἀναπνεύσιμος ἀέρας. Τί ἄλλο σημαίνει ἡ ρύπανση τῶν ὑδάτων καὶ τῆς ἀτμοσφαιράς;

Ἄλλο δυσοίωνα χαρακτηριστικὸ τῆς σύγχρονῆς μας οἰκουμενικῆς δυνάμει κοινωνίας, εἶναι ἡ ἀκατάσχετη αὔξηση τοῦ ἀνθρώπινου πληθυσμοῦ τῆς Ὑδρογείου, καὶ μάλιστα ἡ ἀσυμμετρία της ἀνὰ τις διάφορες χῶρες, ὅπως καὶ ἡ ἀσυμμετρία ιδιαίτερα στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ὑπερανάπτυγμένης τεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ στὴ διάδοση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἀνὰ τις διάφορες χῶρες.

Πιὸ δυσοίωνα ἀκόμη εἶναι ἡ ἀλόγιστη γιὰ σκοποὺς βιομηχανικοὺς χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας, ἰσόβαθμα σχεδὸν ἐπικίνδυνη μὲ τὴν ἀπεριόριστη διάδοση τῆς ἀτομικῆς βόμβας, καθὼς ἡ ἀθῶα θεωρημένη, εἰρηνικὴ αὐτὴ χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας, χωρὶς νὰ ἀκόμη νὰ ἔχει ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἀκίνδυνη ἀπόθεση τῶν ραδιενεργῶν καταλοίπων, κινδυνεύει, καθὼς ἔγραφα πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια ἤδη, νὰ μεταβάλει μεγάλες περιοχὰς τῆς Ὑδρογείου σὲ ἀπέραντο ναρκοπέδιο μὲ καθημερινὴ ἐκκλυση δηλητηριωδῶν ἀναθυμιάσεων καὶ ὑποκείμενο καθημερινὰ στὸν κίνδυνο τῆς ἐκρήξεως.

Συγκριτικὰ πρὸς τὸν πρωτόφαντο αὐτὸ κίνδυνο τῆς ἀνθρωπότητας, ἄλλοι σύγχρονοί μας ἐπίσης κίνδυνοι, ὅπως ἀπὸ τὴ διάδοση τῶν ναρκωτικῶν ἢ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση φανατισμῶν καὶ τὶς συνέπειές τους, εἶναι ἀποτιμητέοι ὡς μικρότερης βαρύτητας.

Καὶ ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ νὰ προσθέσω καὶ τὸν μεγαλύτερο ἕως σήμερα κίνδυνο τοῦ ἀνθρώπινου γένους σύμφωνα μὲ τὴν προσωπικὴ μου ἐκτίμηση. Εἶναι ἡ ἐπιβίωση καὶ στὴν ἐποχὴ μας τῆς εἰδωλολατρείας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς προόδου της, καὶ ἄρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, μὲ συνέπεια νὰ διεξάγονται πειράματα ἐπιστημονικὰ σὲ ἀδιάνγνωστα πεδία φυσικῶν τεράστιων δυνάμεων, ὅπου ὁ κίνδυνος ὑφέρει νὰ ἐπέλθει ἀθέλητα καὶ ἀπρόβλεπτα καταστροφὴ ἀκαριαία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἄρα ἐξόντωση μεγάλης μερίδας ἢ καὶ ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας, ὡς ἀποτέλεσμα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Μέσα λοιπόν σέ τέτοια κοινωνία καί αντίκρου σέ ὅ,τι συνεπάγεται γιά τόν ἄνθρωπο ἢ σύστασή της, ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς «προσωπικῆς ἐλευθερίας» ὡς βασικοῦ δικαιώματος, καί ποιά ἡ ἀξία τῶν «ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν» καί τῶν «κοινωνικῶν ἐλευθεριῶν» ἢ ἀκόμη καί τῆς «ἐθνικῆς ἐλευθερίας», ὅταν αὐτή ἐνδέχεται νά συνεπιφέρει πόλεμο, ἀφάνταστα καταστροφικό, ἢ καί ποιά εἶναι ἡ δυνατή λειτουργία τῆς «πολιτικῆς ἐλευθερίας», ὅταν ὑπάρχουν ἡ τηλεόραση καί ἡ ραδιοφωνία;

Εἶναι συγκλονιστικός ὁ προβληματισμός τοῦ ἀνθρώπου στή σύγχρονη μας κοινωνία, κατάμεστη ἀπό ἀνήκουστα ἐνδεχόμενα καί ἀπό λειτουργικῆς δυνάμεις ἀδιανόητες ἄλλοτε, χωρὶς ὅμως νά εἶναι ἀπαλλαγμένη καί ἀπό τὰ παλαιὰ γνώριμα διαμέσου τῶν αἰῶνων αἰτήματα καί προβλήματα, ὅπως τὰ σύμφυτα μὲ τὴ διανεμητικὴ προπάντων δικαιοσύνη.

Οἱ ταγοὶ τῆς ἀνθρωπότητας, εἴτε ἀσκοῦν πολιτικὴ ἐξουσία εἴτε διδάσκουν στὰ Πανεπιστήμια εἴτε συγγράφουν βιβλία ἢ θεατρικὰ ἔργα, πρέπει νά ἐνωτισθοῦν τὸ συνταρακτικὸ μήνυμα τῆς ἐποχῆς καί, χωρὶς νά ἀπεμπολήσουν τὴν προσήλωσή τους πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, νά ἐπιδοθοῦν σέ κριτικὴ ἀντιμετώπιση ριζικῆ θεσμῶν καί πεποιθήσεων, ἐκφραστικῶν τοῦ ἠθικοῦ ἔως τώρα πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας. Διαφορετικά, δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποφευχθεῖ ἀπέραντη δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου γένους ἢ καί ἡ ὀλική του καταστροφή.

Ἔχω ἄλλοτε ὁμιλήσει, καί ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐτὸ βῆμα καί ἀπὸ ἄλλα βήματα, ἐλληνικά εἴτε διεθνή, γιά τὶς ὑπερεύτολμες λύσεις, τὶς ἀναγκαῖες ἀντίκρου στήν ἐξαισία καί ἀπαίσια δέσμη τῶν σύγχρονῶν μας προβλημάτων. Σήμερα, ὑπὸ τὸ βάρος καί τῆς κλεψύδρας, περιορίζομαι ν' ἀπευθύνω ἔκκληση γιά πνευματικὴ ἐγρήγορηση καί ἠθικὴ γενναιότητα, σύμμετρος πρὸς τὸ ὕψος ἀξίωμα τοῦ ἀνθρώπου καί τὶς δραματικῆς παραμέτρους τῆς μοίρας του. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ὡς μέτοχος τῆς ἐλευθερίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταπιστευμένος μὲ ἀπειροδύναμη ἀποστολή, ὅπως καί προικισμένος, δυνάμει τουλάχιστον, μὲ θεσπέσια χαρίσματα. Ὁ Σοφοκλῆς ἐγκαίρως εἶχε διαμηνύσει: «πολλὰ τὰ δεινὰ κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει».

Σήμερα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ὑποχέριος τῆς μεγα-
λουργίας του, μάλιστα καὶ ὑπόλογος τραγικὰ γιὰ τὴν τερατογονία τῆς
ἐλευθερίας του. Ἡ ἐπικείμενη στιγμή τοῦ χρόνου, φορτισμένη ἀπὸ τὶς
ἐκγονες τῆς μεγαλουργίας αὐτῆς καὶ τερατογονίας δυνατότητες, νεύει
θελκτικὰ μὲ σειρηνικὲς ἐπαγγελίες εὐδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ ἐπισειεὶ εἰκό-
νες ἑωσφορικοῦ ὀλέθρου.

Σήμερα ἢ ἐλευθερία, ὡς πηγὴ πρόνοιας, πρέπει νὰ λειτουργεῖ καί-
ρια καὶ ἀκέραια ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, πρὸς συνετισμὸν τῆς ἀνθρωπότητας,
ἀπαραίτητον γιὰ τὴν ἐπιβίωσή της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ : Κ. Δεσποτοπούλου, *Études sur la liberté*, Paris, 1974, σ. 19-30,
σ. 67-97, σ. 141-151, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, Ἀθῆναι, 1978, σ. 37-48, 172-182, *Μελετή-
ματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Ἀθῆναι, 1983⁴, σ. 29-32, σ. 73-88, σ. 89-103, *Δοκίμια*, Ἀθῆ-
ναι 1986, σ. 61-67, *Ἐπίμαχοι θεσμοὶ καὶ ἄλλα θέματα*, Ἀθῆναι, 1987, σ. 136-143.